

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ МЕТОДОЛОГІЇ СУЧАСНОГО ПРАВОЗНАВСТВА

Олена Тімочко,

ад'юнкт кафедри теорії та історії держави і права
Львівського державного університету внутрішніх справ

У сучасній юридичній літературі все помітнішим стає розширення спектру філософських підстав і методологічних підходів юридичних досліджень. Інтерпретація цих змін як тенденції в динаміці наукової правосвідомості дозволяє розглядати як основний процес, що визначає філософсько-методологічну ситуацію сучасного правознавства, його перехід від моністичної методології до філософсько-методологічного плюралізму [1, с. 4].

Ключові слова: методологія, теорія держави та права, філософія, пізнання, плюралізм, правосвідомість.

Суть методології полягає не лише в сукупності визначених методів, способів і прийомів пізнання. У широкому розумінні методологія визначає ефективність вирішення поставлених цілей і завдань залежно від правильно обраного методу. Саме від того, наскільки вдало будуть підібрані та застосовані методи наукового пізнання багато в чому залежить перспектива розвитку як науки теорії держави та права, так і української державності, а тому проблема, що розглядається, вимагає значної уваги та досліджень.

Сучасна юридична думка нерідко критично оцінюється західними правознавцями саме у зв'язку з її філософською та методологічною неготовністю до виклику часу. Достить показова в цьому плані позиція західного історика права Дж. Г. Бермана. Так, у західній правовій традиції дослідник з усією впевненістю фіксує системну кризу, що охопила, перш за все, сферу ідей і цінностей, та, відповідно, філософію й юридичну науку [1, с. 48]. У достатньо різкій формі оцінюють методологічну кризу сучасної юридичної науки такі авторитетні європейські правознавці, як К. Цвайгерт і Х. Кетц (автори дослідження, що давно стало для західних юристів класичним). Звертаючи увагу на необхідність для юридичної науки займатися власною методологією, вони зазначають, що хоча традиційний самовпевнений догматизм є, на подив, живучим, очевидно, що чіплятися за нього означає обдурювати самого себе [2, с. 49]. Розглядаючи методологічне майбутнє юридичної науки як порівняльне правознавство, автори визнають, що нові, реалістичніші методи, засновані на даних експериментальної

соціології реально не відображають сучасне правове мислення. Однак в рамках даної статті немає сенсу дорікати К. Цвайгерту і Х. Кетцу за обмеження порівняльного правознавства соціологічним підходом. Слід зазначити, що таким шляхом автори прагнуть до адекватності глобальним процесам сучасної Європи. Логічно вважати, що наведені оцінки ситуації в сучасній західній науці права тією або іншою мірою можна екстраполювати і на сьогоднішню українську юриспруденцію [3, с. 17]. Питанню методології правознавства приділяли увагу, зокрема, такі вчені, як М. Кельман, В. Тацій, І. Ільїн, Б. Кістяківський, Дж. Г. Берман, П. Фейерабенд, Р. Декарт, Ф. Бекон.

Метою цієї статті є висвітлення важливості акцентування уваги на розвитку методології сучасного правознавства для забезпечення продуктивного розвитку науки теорії держави і права та в подальшому її позитивного впливу на розвиток вітчизняної юридичної науки.

Слід зазначити, що проблеми методологічного плюралізму правознавства вже розглядалися у філософській та юридичній літературі. Однак питання ставилося в основному дослідниками, які належать до «дорядянського» періоду розвитку вітчизняної методологічної думки. Залежно від належності конкретного автора до відповідної філософської традиції та наукової школи розрізнялись і варіанти відповідей на нього. Так, становлення методологічного плюралізму в правознавстві досліджував І. Ільїн. Проте, будучи за своїми філософськими поглядами

«християнським моністом», він не поширював його на онтологію права та гносеологічні установки права, а визнавав методологічний плюралізм лише в «логічному ряду» як існування відособлених способів розгляду права, звернених до різних сторін і форм його буття і таких, що знаходяться в певному співвідношенні [4, с. 10].

Проблему методологічного плюралізму юридичної науки аналізував Б. Кістяківський. При цьому, виходячи з ідеї взаємної автономності філософії та науки, він веде мову про необхідність плюралізму в «соціально-науковому пізнанні» вже не тільки щодо конкретних методів наук, а наполягає на «рішучому» гносеологічному плюралізмі, відносно філософії [5, с. 13].

До своєрідного теоретичного плюралізму сучасного правознавства як умови його розвитку закликає західний історик права Гарольд Дж. Берман. На його думку, сьогодні необхідно подолати «помилку відносно виключно політичної й аналітичної юриспруденції («позитивізм»), або виключно філософської та моральної юриспруденції («теорія природного права»), або виключно історичної та соціально-економічної юриспруденції («історична школа»)). Натомість, він пропонує інтегрувати всі три традиційні школи та вийти за їх межі.

З вивчення множинності методів права виходило і радянське правознавство. Ці уявлення отримали достатньо глибоке розроблення щодо підходів, загальнонаукових методів дослідження права. У сучасній науковій правосвідомості розгортається конкуренція філософських систем, звернення правознавців до різних світоглядних уявлень і гносеологічних ідей, що дозволяє вести мову про початок формування у вітчизняному правознавстві філософсько-методологічного плюралізму, що може трактуватись як процес переходу від моністичної методології до філософсько-методологічного плюралізму.

Для наукової думки, як відомо, не прийнято ставити під сумнів положення, визнані на конкретному етапі науки очевидними істинами. Стримане відношення до очевидних істин не нове, зокрема, і для вітчизняної наукової традиції.

У сучасній методологічній літературі ставиться під сумнів необхідність неухильного дотримання правил певного методу дослідження, наприклад з огляду на процес розвитку науки. Такий погляд на проблему аргументується, зокрема, тим, що в окремих випадках фундаментальні наукові відкриття здійснювалися завдяки не дотриманню, а порушенню

деяких канонів пануючого методу. П. Фейєрабенд зазначає, що ідея методу, яка містить жорсткі, незмінні й абсолютно обов'язкові принципи наукової діяльності, стикається із значними труднощами при порівнянні з результатами історичного дослідження. При цьому з'ясовується, що не існує правила (наскільки б правдоподібним і епістемологічно обґрунтованим воно не здавалося), яке в той або інший час не було б порушене. Стає очевидним, що такі порушення не випадкові та не є результатом недостатнього знання або неухважності, яких можна було уникнути. Навпаки, ми бачимо, що вони необхідні для прогресу науки [6, с. 153]. Таким чином, можливість заперечення правил методу науки є фундаментальною умовою її розвитку.

Слід мати на увазі, що відступ від правил методу не завжди веде до великих наукових відкриттів; як правило, отримуються некоректні результати. У цьому сенсі конструктивні спростування правил існуючого методу науки трапляються не щодня і навряд чи можуть бути масовою практикою наукових досліджень. Пропорційне співвідношення, умовно кажучи, конструктивних і неконструктивних порушень методу науки, мабуть, різні в різні періоди розвитку науки. Якщо спробувати оцінити це співвідношення в рамках теорії наукових революцій Т. Куна, то логічно вважати, що «питома вага» конструктивних порушень методу науки значно вища саме в період наукової революції. При цьому можна стверджувати, що будь-які відступи від методу науки залишаються в рамках її методології. Справа в тому, що такі «порушення» стосуються заперечення не методології як умови науковості дослідження, а тільки конкретних правил методу і не можуть порушити саму ідею методологічного забезпечення наукової діяльності. Іншими словами, відступ від правил методу конкретної науки як гносеологічних установок, що історично склалися та загальноприйняті на певному етапі, або від вимог дослідження можливий. Проте заперечення одного методу можливе тільки через створення іншого, а це, знову ж таки, предмет і проблема методології, підтвердження її необхідності в науковому дослідженні. Таким чином, методологічний плюралізм нескладно побачити як в сучасній науці, так і в її історії.

Якщо вважати особливістю сучасної вітчизняної юридичної науки філософсько-ідеологічний плюралізм, то найбільш істотні труднощі в дослідженнях права слід співвідносити не стільки з філософсько-теоретич-

ною «чорною діркою», що утворилася у зв'язку з невикористанням марксистської школи пояснення політико-правових явищ, скільки із наслідками багаторічного панування в нашій науці єдино правильного вчення про право й єдино достовірної наукової теорії пізнання, тобто філософсько-методологічного монізму.

У радянський період наша теоретична свідомість була не просто догматичною, а догматично-методологічною в рамках могутнього соціального вчення – марксизму. Розвинута традиція юридичних досліджень у рамках моністичної, закритої філософсько-методологічної системи багато в чому зумовила іншу особливість – прагнення до заміни марксистської методології іншою, але не менш універсальною та загальною. Не важко відмітити низку недоліків такої тенденції. *По-перше*, це політико-ідеологічне виключення марксизму з «вільної конкуренції» за методологічні «пости» нашого сучасного правознавства. *По-друге*, це ризик втрати науковими дискусіями методологічних основ і переходу в план демонстрації історичних очікувань. Рано чи пізно альтернативні марксизму методології дослідження права все одно складуться й актуалізуються незалежно від зусиль юристів.

Замість розгортання масштабних планомірних методологічних досліджень, розроблення довготривалих дослідницьких програм, ми можемо зосередити увагу на питанні про те, яке з популярних сьогодні філософсько-теоретичних обґрунтувань права здатне замінити марксизм. При цьому в декларованій відмові від методологічного монізму поки більше бажаного, ніж дійсного. З іншого боку, повна відмова (в більшості випадків з ідеологічних причин) від марксизму не забезпечить просування вперед. Слід врахувати те, що приходить на зміну. Одна справа, якщо на зміну приходить прагнення до пошуків іншої, такої ж універсальної та всеосяжної філософської системи, інша – готовність розвивати юриспруденцію в умовах співіснування альтернативних філософських учень, філософсько-методологічного плюралізму. Останнє якраз і вимагає інтенсивних філософсько-методологічних досліджень, що забезпечують розроблення альтернативної методології, яка б конкурувала в дослідницькій практиці правознавців. Проте створення альтернативної методології процес не просто тривалий, а історичний, оскільки вимагає затвердження в нашій свідомості іншої онтології права, інших гносеологічних установок правознавства, створення нових наукових парадигм, розроблення відповідних методів і дослідницьких норм юридичної науки.

рення нових наукових парадигм, розроблення відповідних методів і дослідницьких норм юридичної науки.

Відомий французький філософ XVII ст. Р. Декарт, досліджуючи проблему методів і методології пізнання, зазначав: для пошуку істини речей необхідний метод; значно краще ніколи не думати про пошуки істини будь-якої речі, якщо робити це без методу, внаслідок безладних занять такого роду та невиразних роздумів розсіюється природне світло, осліплюються уми [7, с. 27]. Ця думка поділялася й іншим мислителем XVII ст. – англійським філософом Ф. Беконом, який процес пізнання об'єктивної реальності без оволодіння істинним методом порівнював із ходінням у п'ятьмі навпомацки. Він вбачав у істинному методі світильник, що освітлює подорожньому шлях у темряві та незмінною дорогою веде через ліси досвіду до відкриття аксіом [8, с. 93; 9, с. 381–382]. Саме тому не лише результат дослідження, а й сам процес має бути істинним. Метод може розглядатись як істинний лише у випадку, якщо він адекватно характеризує об'єктивні закономірності навколишнього світу, визначається особливостями предмета дослідження, його сутністю, закономірностями розвитку, які певним чином відбиваються у свідомості.

Метод дослідження має постійно розвиватися разом із предметом дослідження; зміна останнього потребує вдосконалення методів пізнання. Таким чином, теорія та мистецтво пізнання розвиваються разом з об'єктом (предметом) пізнання.

У сучасній суспільній теоретичній свідомості поглиблюється розуміння того, що роль вихідного моменту будь-якої методології має виконувати не сама собою логічна система, у тому числі діалектику, з одного боку, як теорію буття, з іншого – логіку та теорію пізнання, а насамперед реальний об'єкт (предмет) пізнання. В юридичних дослідженнях, зокрема у правознавстві, ним можуть бути будь-які правові явища: право в цілому або окремі його форми – правова система, система права, система законодавства, юридичні інститути, норми тощо.

Особливості української системи права можуть успішно вивчатися та враховуватись у процесі її демократичного перетворення лише в контексті системи основних суспільних зв'язків, в яких економічні умови та відносини зберігають своє базисне значення при одночасному зростанні ролі духовного виробництва, зокрема теоретичної діяльності у сфері права, правового забезпечення суспільного розвитку. А це передбачає, передусім,

новий пізнавальний інструментарій – сучасні юридичні методологію та теорію, які б урахували особливості України. Так, В. Тацій щодо сучасних методологічних підходів аналізу соціальних і юридичних явищ в Україні слушно зазначає, що вони «дають позитивний результат лише тоді, коли... будуть застосовуватися на власному ґрунті з урахуванням соціально-культурних традицій життєдіяльності та менталітету народу України, який має багатовікову історію, знав, звичайно, якісно різні періоди свого розвитку...». Вчений робить важливий висновок про те, що «оновлення методології вітчизняної юриспруденції не повинно призвести до нехтування всіма науковими розробками минулих років, насамперед тими усталеними напрацюваннями, які витримали випробування часом і тим самим підтвердили свою достовірність і практичну значущість» [10, с. 12–13].

Висновки

Проведене дослідження свідчить: недостатній інтерес дослідників до питань методології пояснюється тим, що в самій методології залишається багато неясного щодо її сутності, у питаннях співвідношення методологічних і теоретичних проблем науки, співвідношення методології та філософії.

Світоглядні та методологічні принципи вивчення права як соціального явища, його різноманітних виявів, властивостей і зв'язків з іншими явищами природи та суспільства, форм і методів правового регулювання суспільних відносин, незважаючи на їх суб'єктивне сприйняття, впливають саме з об'єктивних закономірностей розвитку, загальних зв'язків явищ природи та суспільного життя, об'єктивних матеріальних і духовних факторів, економіки та культури, права, політики тощо. Тому і суб'єктивне відтворення законодавцем об'єктивного в юридичному законі у процесі законодавчої діяль-

ності та застосування законів виконавчою владою може бути найефективнішим лише за умови органічного поєднання юридичної практики та теоретичної діяльності у сфері права. Саме тому проблема наукового забезпечення правової реформи в Україні, демократичної трансформації правової системи, системи права та законодавства, теоретичного пізнання загальних і особливих закономірностей правового регулювання суспільних відносин, можливостей вітчизняного правознавства адекватно описувати, пояснювати та своєчасно прогнозувати законотворчі і застосовні процеси набуває сьогодні особливої актуальності й одним із основних завдань на шляху вирішення зазначеної проблеми є методологічна обґрунтованість як пізнавальної теоретичної діяльності у сфері права, так і безпосередньої практичної діяльності у сфері законотворення та законореалізації.

Література

1. Берман Дж. Г. Западная традиция права: эпоха формирования. – М., 1998.
2. Цвайгерт К., Кетц Х. Введение в сравнительное правоведение в сфере частного права. – М., 1998. – Т. 1.
3. Тилле Л. Л., Швеков Г. В. Сравнительный метод в юридических дисциплинах. – М., 1973.
4. Ильин И. А. Понятие права и силы (опыт методологического анализа): Соч. в 10 т. – М., 1994. – Т. 4.
5. Кистяковский Б. А. Социальные науки и право: Очерки по методологии социальных наук и общей теории права. – М., 1916.
6. Фейерабенд П. Избранные труды по методологии науки. – М., 1986.
7. Рикер П. Торжество языка над насилем: герменевтический подход к философии права // Вопросы философии. – 1996.
8. Филатов В. П. Научное познание и мир человека. – М., 1989.
9. Щедровицкий Г. П. Философия. Наука. Методология. – М., 1997.
10. Тацій В. Я. Методологічні проблеми правової науки на сучасному етапі державотворення // Правова держава. – 2005. – Вип. 16.

The expansion of the range of philosophic background and the methodological approaches of law studies is becoming more noticeable in modern law literature. The interpretation of these changes as the tendency in the scientific law-consciousness dynamic enables us to consider it as the principal process that defines philosophical and methodological situation of contemporary law, its transition from monistic methodology to philosophical and methodological concept's plurality.

В современной юридической литературе все более заметным становится увеличение спектра философских поводов и методологических подходов юридических исследований. Интерпретация этих изменений как тенденции в динамике научной правосознательности дает возможность рассматривать как основной процесс, что определяет философски-методологическую ситуацию современного правоведения, его переход от монистической методологии к философски-методологическому плюрализму.

